

Ruprecht, Andrzej L.

Fauna ssaków wschodniej części Pojezierza Wielkopolsko-Kujawskiego

Notatki Płockie 24/4-101, 38-42

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Fauna ssaków wschodniej części Pojezierza Wielkopolsko-Kujawskiego

WSTĘP

Idea utworzenia Parku Krajobrazowego Pojezierze Gostynińskie pociągnęła za sobą konieczność wszechstronnej analizy środowiska przyrodniczego z badaniami teriologicznymi włącznie, mającymi za zadanie wstępną inwentaryzację poszczególnych gatunków ssaków, a także uzasadniającymi potrzebę ochrony tego obszaru. Najczęściej spotykane charakterystyki faun regionalnych, tak kopalnych jak i współczesnych, obok zadań czysto poznawczych polegających na badaniach jakościowych i ilościowych, umożliwiają także przeprowadzanie porównań w czasie i śledzenie tą drogą między innymi wpływów antropogenicznych w określonych warunkach. Wydaje się, że rola ssaków w podobnych badaniach prowadzonych współcześnie nie była u nas jak dotąd należycie doceniana. Ssaki odżywiając się różnorodnym pokarmem penetrują wiele środowisk, co stwarza potencjalną możliwość ulegania z ich strony różnorodnym wpływom. Ponadto niektóre gatunki ssaków odznaczają się określonymi wymaganiami środowisk, których naturalny charakter w znacznej mierze warunkuje aktualne występowanie i rozmieszczenie poszczególnych gatunków na przestrzeni zajmowanego arealu.

Współczesne badania faunistyczne przeprowadzone dotychczas na terenie byłego województwa bydgoskiego pozwoliły w znacznym stopniu scharakteryzować ten region zarówno od strony herpetologicznej (Strawiński, 1953 i 1956; Ruprecht, 1977), ornitologicznej (Strawiński, 1956 i 1963; Mastynski, 1964; Nitecki, 1967) jak i teriologicznej (Caboń-Raczyńska & Ruprecht, 1977; Kałuźński, 1974; Mastynski, 1964; Nowak, 1966; Nowak & Pielowski, 1964; Oko, 1965; Ruprecht, 1964, 1965a i b, 1971a i b, 1973, 1974a i b, 1976 1978 oraz Ruprecht & Tarczyński, 1965). Wyniki powyższych badań umożliwiają przeprowadzenie wstępnej charakterystyki faunistycznej także Pojezierza Gostynińskiego ze względu na jego podobieństwo fizjograficzne i bezpośrednie sąsiedztwo z Kujawami, będącymi ostatnio przedmiotem intensywnych badań teriologicznych.

Autor składa podziękowanie mgr. inż. Stanisławowi Czapiewskiemu z OLZP w Toruniu za udostępnianie danych dotyczących występowania ssaków kopytnych w bydgoskim.

PRZEGLĄD SYSTEMATYCZNY

O w a d o ż e r n e — Insectivora

Fauna owadożernych bydgoskiego liczy zaledwie 5 gatunków. Jeż wschodni, *Erinaceus roumanicus* Barrett-Ham., był stwierdzony w Bydgoszczy, Ciechocinku i Nowogrodzie (Ruprecht, 1973), a pospolicie występuje tu kret, *Talpa europaea* L. Wyniki badań zrzutek sów wskazują na dość szerokie rozmieszczenie na badanym obszarze ryjówki aksamitnej, *Sorex araneus* L., ryjówki malutkiej, *Sorex minutus* L. oraz rzęsorka rzeczka, *Neomys fodiens* (Pennant) — gatunków związanych z lasami, sadami i łąkami, a także ze zbiornikami wodnymi (Fig. 1 i Tabela 1). Nie wykazano natomiast obecności rzęsorka mniejszego, *Neomys anomalus* Cab., zębiełków i dwóch pozostałych krajowych gatunków z rodzaju *Sorex*.

N i e t o p e r z e — Chiroptera

Fauna nietoperzy bydgoskiego liczy 16 gatunków, co świadczy o jej bogactwie (Fig. 2). Występuje tu nocek duży, *Myotis myotis* (Borkh.) osiągający na Kujawach północno-wschodni kres swego zasięgu w Europie (Ruprecht, 1971a). Na strychu bydgoskiej fary zamieszkuje od wielu lat olbrzymia kolonia tych nietoperzy, będąca osobliwością faunistyczną Kujaw (Ruprecht & Tarczyński, 1965). Mała kolonia *M. myotis* zasiedla też strych katedry we Włocławku. Ze zbiornikami wodnymi Kujaw, nad których powierzchnią nietoperze te zwykle polują związane są: nocek rudy, *Myotis daubentoni* (Kuhl) oraz nocek łyd-kowłosy, *Myotis dasycneme* (Boie). Poza obrębem Kujaw, na pozostałym obszarze bydgoskiego wykazano jeszcze obecność dwóch gatunków nocków o podobnej biologii, a mianowicie nocka wąsatka, *Myotis mystacinus*

(Kuhl) — na Pojezierzu Brodnickim i Mazowszu oraz nocka Brandta, *Myotis brandtii* (Evers.) — w Borach Tucholskich i na Mazowszu (Ruprecht, 1974a). Dość często spotykany jest na Kujawach synantropijny nocek Natterera, *Myotis nattereri* (Kuhl), a mroczek posrebrzony, *Vespertilio murinus* L., wykazujący wyraźne związki z lasami był stwierdzony w Kowalu (14). Szeroko rozmieszczonym na Kujawach gatunkiem synantropijnym jest mroczek późny, *Eptesicus serotinus* (Schreb.), występujący m. in. w Bydgoszczy i Włocławku (Fig. 1), a także zimujący w podziemiach cytadeli w Grudziądzu (Ruprecht & Tarczyński, 1965). Mroczka pozłocistego, *Eptesicus nilssonii* (Keys, et Blas.), gatunek rzadko spotykany w Polsce znaleziono na terenie lasów doświadczalnych nadleśnictwa Gniewkowo (Burzyński, 1971). Karlik malutki, *Pipistrellus pipistrellus* (Schreb.) znany z Bydgoszczy oraz większy, *Pipistrellus nathusii* (Keys. et Blas.), tworzą także kolonie w obficie zadrzewionym Ciechocinku. Na słabo zalesionym obszarze Kujaw, gdzie lasy stanowią zaledwie 16% powierzchni regionu, wykazano także obecność borowca, *Nyctalus noctula* (Schreb.) w Bydgoszczy i na kilku innych stanowiskach (Fig. 1 i Tabela 1), a borowiaczka, *Nyctalus leisleri* (Kuhl) — najrzadziej spotykany gatunek nietoperza stwierdzono w Borach Tucholskich. Gacek szary, *Plecotus austriacus* Fischer osiąga na Kujawach północny kres swego zasięgu, a jego stanowisko z Ciechocinka jest aktualnie najdalej na północ wysuniętym w Europie punktem na obszarze występowania. Gatunek ten jest przede wszystkim mieszkańcem strychów, na których też zimuje i gdzie spotkać go można z gackiem wielkouchem, *Plecotus auritus* (L.), jednym z najpospolitszych nietoperzy. Kolonie rozrodcze *P. austriacus* stwierdzono na strychach kościołów w Raciążku (26) i Kowalu (14) — Fig. 1. Gacka szarego znaleziono także na Mazowszu w Zakrocymiu i Ciachcinie (Ruprecht, 1971a). Na Kujawach w Kowalu (14) stwierdzono też występowanie mopka, *Barbastella barbastellus* (Schreb.), znanego również z kolonii zimowych w Grudziądzu (Ruprecht & Tarczyński, 1965), a także z Borów Tucholskich, gdzie wykazano jeszcze obecność: *M. daubentoni*, *M. brandtii*, *M. nattereri*, *E. serotinus*, *P. pipistrellus*, *P. nathusii*, *N. noctula*, *N. leisleri* oraz *P. auritus*.

Zajacokształne — Lagomorpha

Reprezentowane są na Kujawach przez dwa gatunki — zająca szaraka, *Lepus europaeus* Pall. i dzikiego królika, *Oryctolagus caniculus* L. Pierwszy, mieszkaniec przestrzeni otwartych licznie zasiedla sady i pola uprawne. Królik zaś ograniczony jest w swym występowaniu do lasów sosnowych, gdzie tworzy kolonie (np. na Wołuszewie k. Ciechocinka). Gatunek ten ponadto występuje w niewielkiej ilości w nadleśnictwie Włocławek, gdzie do

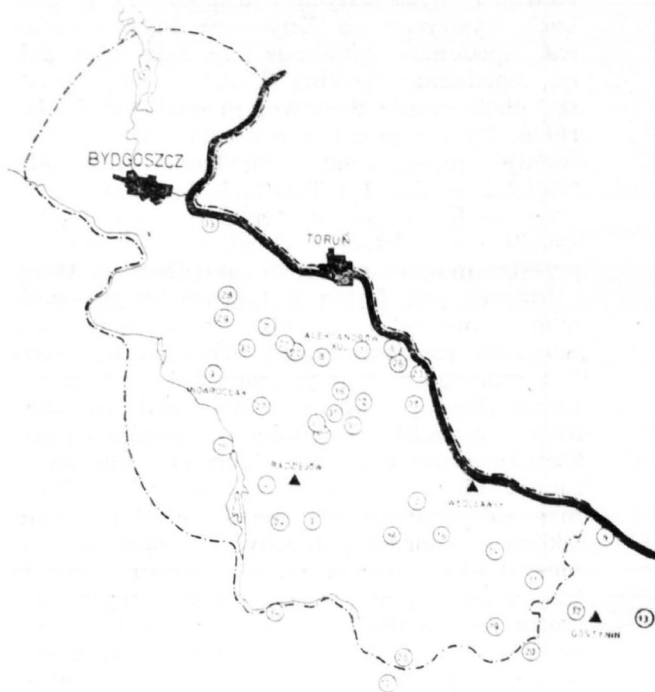

Fig. 1. Rozmieszczenie drobnych ssaków na kontrolowanych kujawskich stanowiskach płomykówki. Kolejno numerowane kółeczka podane na mapie i których numery wyszczególniono w tabeli 1 oznaczają miejsca gdzie zebrano zrzutki sów. Granice regionu wedle J. Henneberg.

- 1 — Aleksandrów Kujawski, 2 — Brześć Kujawski,
- 3 — Bytoń, 4 — Chełmce, 5 — Ciechocinek, 6 — Duniów n. Wisłą,
- 7 — Gniewkowo, 8 — Grabie, 9 — Inowrocław, 10 — Kłodawa, 11 — Kutno, 12 — Konec,
- 13 — Korzeń Królewski, 14 — Kowal, 15 — Kruszewo,
- 16 — Kruszyn, 17 — Krzywosądź, 18 — Lubraniec,
- 19 — Lubień Kujawski, 20 — Łanięta, 21 — Murzynko,
- 22 — Murzynno, 23 — Nieszawa, 24 — Piotrków Kujawski,
- 25 — Przedecz, 26 — Raciążek,
- 27 — Radojewice, 28 — Rojewice, 29 — Rojewo,
- 30 — Sędzin, 31 — Siniarszewo, 32 — Solec,
- 33 — Solec Kujawski, 34 — Sompolno,
- 35 — Szadłowice, 36 — Straszewo, 37 — Zakrzewo,
- 38 — Zbrachlin.

1942 roku był spotykany masowo oraz nielicznie w nadleśnictwach Czarne, Łąck i Kromnów, licznie zaś w nadleśnictwach Góry i Kampinos (Oko, 1965).

Gryzonie — Rodentia

Stanowią na Kujawach obok nietoperzy najliczniej reprezentowany rząd ssaków (Fig. 2). Pospolicie występuje wiewiórka, *Sciurus vulgaris* L., zamieszkująca lasy i parki np. w Ciechocinku. Elementem synantropijnym w faunie jest szczur wędrowny, *Rattus norvegicus* (Berk.) oraz mysz domowa, *Mus musculus* L. — najpospolitszy przedstawiciel Muridae — wyjątkowo liczna w zrzutkach sów z okolic Aleksandrowa Kujawskiego i Włocławka, podczas gdy w zbiorach z okolic Inowrocławia występuje ona mniej licznie (Ruprecht, 1979). W miejscowościach położonych w dolinie Wisły często spotykana jest badylarka, *Micromys minutus* (Pall.) — najmniejszy krajowy przed-

stawiciel myszowatych. Na polach i w parkach występuje na Kujawach mysz zaroślowa, *Apodemus sylvaticus* (L.) oraz mysz polna, *Apodemus agrarius* (Pall.) — najpospolitszy obok myszy domowej przedstawiciel Muridae. Na obszarach o większej lesistości występuje mysz leśna, *Apodemus flavicollis* (Melch.) — Fig. 1 i Tabela 1. Spośród Microtidae na Kujawach występuje piżmak amerykański, który dotarł tu drogą naturalnego rozprzestrzeniania się w 1945 roku (Nowak, 1966).

Piżmak jest formą o typowo ziemno-wodnym trybie życia i biologii podobnej do karłowatnika ziemnowodnego, *Arvicola terrestris* (L.), znanego z szeregu stanowisk w tym regionie (Fig. 1 i Tabela 1). Występuje tu także leśne gatunki norników — nornica ruda, *Clethrionomys glareolus* (Schreb.), silnie związane z glebą — darniówka zwyczajna, *Pitymys subterraneus* (de Sélys-Longch.), formy łąkowe — nornik północny, *Microtus oeconomus* (Pall.) i nornik bury, *Microtus agrestis* (L.), a także polne — nornik zwyczajny, *Microtus arvalis* (Pall.) — Fig. 1 i Tabela 1. Odgrywa on na Kujawach rolę zasadniczego składnika pokarmu płomykówki, a szczególnie wysoki jego odsetek stwierdzono w zrzutkach sów z Inowrocławia i Kruszwicy, wynoszący tam odpowiednio 45 i 64% (Ruprecht, 1979). W szerszym względnym stopniu zagęszczenia populacji *M. arvalis* odznacza się jedynie północno-zachodnia część Kujaw, podczas gdy pozostały obszar tego regionu łącznie z Mazowszem cechuje zagęszczenie średnie (Caboń-Raczyńska & Ruprecht, 1977).

Wyniki dotychczasowych badań faunistycznych nie pozwoliły stwierdzić występowania na Kujawach: smużki, *Sicista betulina* (Pall.), pilchowatych, szczura śniadego, *Rattus rattus* (L.) oraz chomika, *Cricetus cricetus* (L.) —

mimo, iż obszar tego regionu leży w zasięgu występowania tych gatunków w Europie. Chomik występował wprawdzie na Mazowszu w okolicach Gostynina lecz obecnie jest to stanowisko opuszczone, leżące na północnym skraju zasięgu tego gatunku w Polsce (Surddecki, 1973).

Drapieżne — Carnivora

Rząd ten liczy na Kujawach 11 gatunków (Fig. 2). Niedźwiedź brunatny, *Ursus arctos* L., znany jest na Kujawach z dwóch holocenickich stanowisk (Ruprecht, 1965b). Wilk, *Canis lupus* L., występował w nadleśnictwie Solec Kujawski, gdzie w latach 1961—63 zostały zabite 4 sztuki. Łącznie w okresie 1964—1967 zabito w bydgoskim 34 wilki. Wedle Mastynskiego (1964), rok 1952 był szczytowym okresem ekspansji wilka na Pomorze, spowodowanym wzrostem liczebności jego populacji na wschodzie. Lis, *Vulpes vulpes* L., pospolicie występuje na Kujawach. Nowością faunistyczną dla Kujaw było pojawienie się tam jenoty, *Nyctereutes procyonoides* (Gray), pochodzącego ze wschodniej Azji, którego stwierdzono w nadleśnictwie Włocławek, a także na pozostałym obszarze bydgoskiego w nadleśnictwach: Gołębki, Grabówno i Jamy oraz na Mazowszu w nadleśnictwach Duninów i Góry (Nowa & Pielowski, 1964). W okolicach Raciążka na Kujawach występuje borsuk, *Meles meles* (L.). Wydra, *Lutra lutra* (L.) była obserwowana w Otłocznynie nad Wisłą w roku 1954 i nad Tażyną w roku 1957 i 1962, a także w Ciechocinku nad Wisłą w roku 1959 i 1960. Na Kujawach występują oba gatunki kun: tumak, *Martes martes* (L.) i kamionka, *Martes foina* (Erxl.), która obok zabudowań gospodarskich zamieszkuje tu także strychy kościelne w Nieszawie i Przepuszcie (Ruprecht, 1971b). Pospolicie w zabudowaniach Ciechocinka i okolicznych wsi występuje tchórz zwyczajny, *Mustela putorius* L. — gatunek w znacznym stopniu synantropijny. Rzadziej natomiast spotykane są, zamieszkujące zabudowania gospodarskie w okolicach Ciechocinka — łasica łaska, *Mustela nivalis* L. i gronostaj, *Mustela erminea* L. Ciekawostką faunistyczną było stwierdzenie rysia, *Felis lynx* L. w roku 1960 w nadleśnictwie Ruda k. Brodnicy.

Bogactwo fauny Carnivora Kujaw można tłumaczyć zmianą biologii pewnych gatunków pod bezpośrednim wpływem czynników antropogennych. Znalazło to swój wyraz m. in. w okresowym przeniesieniu się borsuka i całkowitym lisa na pola wraz ze wzrostem hodowli drobnej zwierzyny łownej (zając, bażant, kuropatwa), stanowiącej bazę pokarmową tych ssaków, a także w synantropizacji małych drapieżników (Sumiński, 1962).

Parzystokopytne — Artiodactyla

Rząd ten reprezentowany jest na Kujawach zaledwie przez 4 gatunki (Fig. 2). Dzik, *Sus*

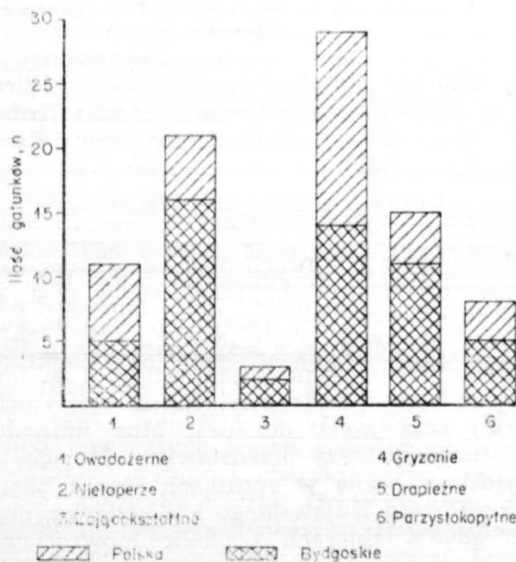

Fig. 2. Porównanie liczby gatunków ssaków z 6 rzędów stwierdzonych na Kujawach i pozostałej części byłego województwa bydgoskiego z resztą Polski.

scrofa L., występuje tu dość szeroko na terenie nadleśnictw: Gniewkowo, Cierpiszewo, Zawiszyn, Boniewo, Włocławek, Jedwabna oraz Czarne. Równie częsta jest na Kujawach sarna, *Capreolus capreolus* (L.), występująca we wszystkich wymienionych nadleśnictwach, a jeleni, *Cervus elaphus* L., w swym występowaniu ograniczony jest jedynie do nadleśnictw: Gniewkowo, Cierpiszewo i Zawiszyn. Warto podkreślić, że badany obszar znajduje się w pasie największego zagęszczenia ekotypu sarny polowej (Kałuźński, 1974). Osobliwością fauny kopytnych jest na Kujawach łoś, *Alces alces* (L.), który pojawił się tam około r. 1960 w okolicach Włocławka, co zainicjowało zajęcie przez ten gatunek nowej ostoi, tym razem bez ingerencji człowieka (Mastyński, 1964). Łosie stale przebywają na terenie nadleśnictw Czarne i Jedwabna, obejmującym duży kompleks leśny oraz uroczysko Kłotno. Poza obrębem Kujaw w bydgoskim występuje jeszcze daniel, *Dama dama* (L.) i to dość szeroko w okolicach: Grudziądz, Chełmna, Świecia, Tucholi, Brodnicy, Golubia-Dobrzynia, Sępólna i Wyrzyska.

Fauna badanego obszaru liczy 53 gatunki ssaków, co na 98 wszystkich współcześnie stwierdzonych u nas gatunków stanowi przeszło połowę fauny Polski. Na drobne ssaki przypada tu 36 gatunków, co w stosunku do 59 form krajowych stanowi blisko 2/3 ich fauny. Wzrost liczby gatunków drobnych ssaków i wypadanie z fauny dużych drapieżnych i kopytnych (niedźwiedź, tur i żubr) jest wrazem jej przemian antropogenicznych w czasach historycznych. Na przestrzeni lat 1945—1975 przybyły w faunie Kujaw i bydgoskiego nowe gatunki ssaków (piżmak, wilk, jenot i łoś). Badaną faunę cechuje ubóstwo gatunków owadożernych, co jest kompensowane bogactwem gatunków nietoperzy i drobnych drapieżnych. Stosunkowo niewielka liczba gatunków grzyzoni jest spowodowana tym, że badany obszar leży poza zasięgiem całego szeregu form, znanych z innych regionów naszego kraju. Zająkocształtne i parzystokopytne stanowią na obszarze badanego regionu kompletne zespoły gatunków, możliwych do wykazania w warunkach polskiego niżu.

PIŚMIENNICTWO

- Burzyński J., 1971: Stosowanie kompleksowo-ogniskowej metody biologicznej ochrony lasu w Polsce. *Sylwan* 65, 11: 47—53.
- Caboń-Raczyńska K. & Ruprecht A. L., 1977: Estimation of population density of the common vole in Poland: an analysis of owl pellets. *Acta theriol.*, 22, 25: 349—354.
- Kałuźński J., 1974: The occurrence and distribution of field ecotypes of roe-deer in Poland. *Acta theriol.*, 19, 20: 291—300.
- Mastyński Z., 1964: Inwazją dużych zwierząt na województwo bydgoskie. *Wszechświat*, 12: 266—267.
- Nitecki C., 1967: Ptaki okolic Chodcza w powiecie włocławskim. *Acta orn.*, 10, 9: 268—279.
- Nowak E., 1966: Rozprzestrzenianie się, liczebność i znaczenie piżmaka, *Ondatra zibethica* (L. 1766) w Polsce. *Przegl. zool.*, 10, 2: 221—237.
- Nowak & Pielowski Z., 1964: Die Verbreitung des Marderhundes in Polen im Zusammenhang mit seiner Einbürgerung und Ausbreitung in Europa. *Acta theriol.*, 9, 7: 81—110.
- Oko Z., 1965: Dziki królik (*Oryctolagus cuniculus*) w Polsce. *Rocznik WSR w Poznaniu*, 25: 165—173.
- Ruprecht A., 1964: Analiza składu pokarmu płomykówki *Tyto alba guttata* (C. L. Br.) z Aleksandrowa Kuj., Ciechocinka i Raciążka w latach 1960—1961. *Zesz. Nauk. UMK, Nauki Mat.-Przyr.*, Biol. 7, 9: 45—66.
- Ruprecht A., 1965a: Metody wyróżniania *Plecotus austriacus* Fischer, 1829 i nowe stanowiska tego gatunku w Polsce. *Acta theriol.*, 10, 14: 215—220.
- Ruprecht A. L., 1965b: Kopalne czaszki niedźwiedzia brunatnego, *Ursus arctos* L. z okolic Ciechocinka. *Przegl. zool.*, 9, 4: 422—426.
- Ruprecht A. L., 1971a: Distribution of *Myotis myotis* (Borkhausen, 1797) and representatives of the genus *Plecotus* Geoffroy, 1818 in Poland. *Acta theriol.* 16, 7: 95—104.
- Ruprecht A. L., 1971b: O składzie pokarmu płomykówki (*Tyto alba guttata*) z Nieszawy (woj. bydgoskie). *Przyr. Pol. Zach.*, 9, 1—4: 72—78.
- Ruprecht A. L., 1973: O rozmieszczeniu przedstawicieli rodzaju *Erinaceus* Linnaeus, 1758 w Polsce. *Przegl. zool.*, 17, 1: 81—86.
- Ruprecht A. L., 1974a: The occurrence of *Myotis brandtii* (Eversmann, 1845) in Poland. *Acta orn.*, 6: 81—90.
- Ruprecht A. L., 1974b: Craniometric variations in central European populations of *Ondatra zibethica* (Linnaeus, 1766). *Acta theriol.*, 19, 31: 463—507.
- Ruprecht A. L., 1976: Über die Verbreitung der *Rauhhaufledermaus*, *Pipistrellus nathusii* (Keyserling & Blasius, 1839) in Polen. *Myotis*, 14: 25—29.
- Ruprecht A. L., 1977: Rozmieszczenie huczka ziemnego, *Pelobates fuscus* (Laurenti, 1768) w Polsce. *Przegl. zool.*, 21, 4: 344—346.
- Ruprecht A. L., 1979: Food of the barn owl, *Tyto alba guttata* (C. L. Br.) from Kujawy. *Acta orn.*, 16, 19: 493—511.
- Ruprecht A. & Tarczyński S., 1965: Nowe stanowiska *Myotis myotis* (Borkhausen, 1797) w północnej Polsce. *Acta theriol.*, 10, 15: 221—224.
- Strawiński S., 1953: Żółwie w województwie bydgoskim. *Chrońmy Przyr. Ojcz.*, 9, 3: 40—42.
- Strawiński S., 1956: Fauna kręgowców rezerwatu cisowego Wierzchlas. *Zesz. Nauk. UMK, Nauki Mat.-Przyr.*, Biol. 1: 105—148.
- Strawiński S., 1963: Badania synantropizacji ptaków w starym parku w Ciechocinku. *Acta orn.*, 7, 6: 159—187.
- Sumiński P., 1962: Próba ustalenia hierarchii niszy siedliskowych naszych krajowych drapieżników, *Carnivora*. *Przegl. zool.*, 6, 1: 53—66.
- Surdacki S., 1973: Północna i południowa granica zasięgu oraz obszar występowania chomika europejskiego *Cricetus cricetus* (Linnaeus, 1758) w Polsce. *Przegl. zool.*, 17, 1: 86—88.